Nr. 11

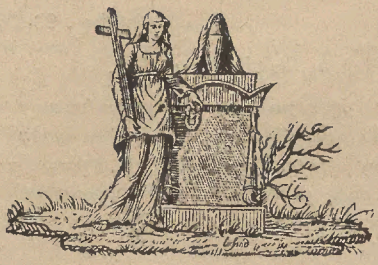

ԱՌ ԵՐՋԱՆԿԱՅԻՇԱՏԱԿ

ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ

Տ. Տ. ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

ԾՆՆԱԼ Ի ՀԱՅԳԻԿ Ի ՎԱՐԺԱՊԵՏ ԾՆՕՂԷ

Յաւի Տեառն 1837, Յունուար 28.

Յակոբ ու Բենիամին,
Կրասերազոյն եպիսկոպոս եւ իմաստնազոյն հայրապետ,
Սիրելի քում ազգին եւ պատկառելի օտարին,
Վա՛հ, իմ վարժապետ, վա՛հ, մեր վարդապետ,
Հազիւ հասած կենաց միջօրէին,
Հազիւ վաստացն հասեալ ի գագաթնակետ,
Թողո՛ւլ հօտ, թողո՛ւլ հայրենիք, թողո՛ւլ եկեղեցին,
Եւ ի հող դառնա՛լ ու լինել մոխրոյն հանգետ.
Եղո՛ւկ մեծ հայրապետին, եղո՛ւկ մեր ճեգ ազգին:

26 Հոկտեմբեր 1884

Փարիզ, 23 Հոկտ. 84

Սիրելի եւ հանճարաշաւ Տէր,

Ովկէանոս հզօր շունչն ծծելոյ եւ կապուտակ ալեաց հետ զբօսնելոյ, եւ մարմնէս ոչ ընդհատ՝ հոգիս կազդուրելոյ փափաքանօք ի Պուլօյն պանդխտելով, բացակայ կը գտնուէի ի Փարիզէ, որով չեղեւ ինձ մարթ պատասխանել ցարդ այն սրտառուչ գրոյն զոր տղած էիր սրտիդ արիւնով առաւել քան թէ մելանով:

Թախծութեան ոգին՝ տիրելով հոգւոյդ, տրտմալից աւաչներ հնչեցընել կուտայ նմա. այլ այդ աւաչք՝ քաղցրալուր կը հնչեն ի լսելիս ունկնդրաց: «Տրտմութիւն երկրի վրայ կը տարածեմ ես իմ շուրջս» կ'ըսէք. սակայն այդ զգացումն ունի իւր հրապուրիչ քաղցրութիւններն:

Ոչ, դուք չէք հալածեր հաւատքն հոգիներէն, ինչպէս կը խթծայք. այլ յաւէտ կը լուսազարդէք զայնս: Ձեր Թախծագին մրմունջները կը Թափանցեն յոգիս, եւ աչերն յուսավառ կը բարձրանան շեշտ ի լուսազեղ վառարանն հաւատոյ, Անմահութեան աճառոյն քով:

Հաւատն՝ մարդկութեան միակ սփոփանքն է, եւ տառապելոյն յոյսն եւ ապագայն: Թշուառ Ազգ մի, որպէս մեր ազգն է, հաւատոյ մէջ միայն կը գտնէ իւր ապաստան եւ կազդուրումն:

Սոյն զարաչարչար ազգին համար՝ հաւատոյ Առաքեալն եղէր, զի հաւատովն է որ փրկեցաւ ցարդ, եւ հաւատովն եւեթ պիտի ձեռք ձգէ զիւրն լուսափայլ ապագայ:

Ֆրանսահայ բառագրոցս գալով, խորհրդակցութեամբ Սրբազան Հարազատիս լուսագոյն համարեցայ դադարեցուցանել այս երկրորդ անգամ եւս տպագրութիւն նորին, որպէս զի Նուպարեան Մեսրոպ էջբէնտին որ նմանօրինակ երկասիրութեան մը ծանուցումն ըրաւ ի լրագիրս, կարող լինի անխափան հրատարակել: Մեք չեմք յօժարիր բնաւ արգել կամ վնաս պատճառել Ազգին երիտասարդ ժրաջան գործիչներուն, այլ ընդհակառակն՝ խրախուսել զնոսա եւ նպաստել իսկ, եթէ հնար է: Սոյն նպաստակաւ էր որ առաջին անգամ դադարեցուցինք մեր երկասիրութեան տպագրութիւնն, երբ Նորայր Բուզանդացի հրատարակեց զծանուցումն բառագրոց իւրոց: Թողուցինք կամակար որ նա անարգել հաւաքէ իրեն բաժանորդ-

ներ, որպէս զի պսակուի իւր բռնաձոր աշխատութիւն։ Եւ երբ գրեմէ աւարտեց նա զայն, ուղեցինք եւ զմեզ հանել ի լոյս, եւ առաջին Ձերձն եւս տպագրեցինք։ (1) Այլ ահա վերստին նոր երկասիրութեան մը ծանուցումն կ'ընեմ ի լրագիրս։ Նուպար Էֆէնտի բաժանորդագրութեան կը դիմէ իւր նախորդին պէս, որպէս զի կարող լինի իւր յօրինած բառագիրքն տալ ի տիպ. պատկառ կալով մեր սկզբունքին, այն է չվնասել այլոց, մանաւանդ մէ քաջալերել ըստ ամենայնի, կատեցուցինք դարձեալ մեր երկասիրութեան տպագրութիւնը, որպէս զի Նուպար Էֆէնտի ամենայն ազատութեամբ յաջողի իւր գործն ի գլուխ հանել։ Այսպէս իսկ պատասխանեցի իւր կարի պատուասիրական նամակին։

Այնուհետեւ եւ մեք կը հրատարակեմք, Աստուծով, զարդիւնս բազմամեայ երկանց մերոց, յուսալով օգտակար լինել Ազգին։

Երկկ ընկալայ Ձեր ընտիր Դրական եւ Իմաստասիրական Շարժառմն, եւ յառաջնում իմին գոհութեամբ կարդացի գեղեցկահիւս բերուածնիդ զոր հաճեր էք ինձ ծօնել բարեսիրաբար։

Այսու առիթ կրկնելով Ձեզ զիւաւոսիս անկեղծ սիրոյս եւ մեծի համարման,

Մնամ Անծնանուէր

ԳՈՒՐԵՂՈՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

Գրած էի հետագայ տողս, յորժամ պատիւ ունեցայ տանիլ Մեծաշուք Իշխան Գուրեղոն Լուսինեանի սպասալի նամակն։ Ա. յդ թղթոյն առաջին մասին կերպիւ իւիք պատասխանն ըլլալով Անգղեղերգն, նամակին ներքեւ ահա կը տպեմ այն տաղն, որուն հետ Հայ քերթուածիւնն որշապսիս կը թեւակոխէ նոր շրջանի մը — իմաստասիրական շրջանին — մէջ։ Ըստած է թէ Բանաստեղծուիւնն իմաստասիրուիեան հետ անհաչտ է։ Գուցէ տաղերովս ալ յաչողիմ հակառակն ապացուցանել, եթէ չը մատնեն զիս անձնական դժբախտութիւնք — իմ վեհագոյն մուսայք։

(1) Նորա որք տեսած են այն առաջին Ձերձն, Լուսինեան Բառագրոց անհամեմատ ճոխութեան կը վկայեն։ Ուստի ցաւալի է մէ Հայ գրականութիւնն այդպիսի գործէ մը կը զրկուի՝ Մեծաշուք հեղինակին տարապայման փափկանկատութեան պատճառաւ։

Ե. Խմբ.

ԱՆԳԵՂՆ ԵՐԳ

Սեւ մեծ Թռչուն մը , սեւ ամպի մը նըման ,
Մեծ սեւահեր գլխոյս վերեւ միշտ գայ ման ։
Է՞ պահապանն իմ նա հրեշտակ. այլ սե՛ւ է.
Ձերդ սեա՛ւ գիշեր , զերդ սեա՛ւ գեհեն , նա սե՛ւ է ։

Սոսկատեսիլ սեւ Թռչուն մ'է լայնաթեւ ,
Կըտուցն երկայն. եւ չարաշուք որպէս դեւ.
Մարմնոյս վըրայ , մարմնոյս շուրջն յար Թեւածէ.
Հիւծեալն իմ անմ — ասեմ — արդեօք մեւա՞ծ է ։

Ձերմակ կե՛ս մ'իսկ յիւր Թեւս յաւէտ չերեւիր.
Ինքն իսկ է մուԹն՝ հոսէ 'փետրոցն արհաւիր.
Մագիլն է սե՛ւ , սո՛ւր , — անփայլակ ժա՛նս դաշոյն.
Եւ՝ Թուի իմըն՝ կաղկանձէ զերդ անսուա՛ղ շուն ։

Լայնատարած Թեւօքն իմ լոյսն հատանէ.
Երկինքն է մռայլ , երկիրն արձակ գընա՛ն է.
Համայնք յըստուերս. ըստուերք յայերս , յալիս , յանդս ,
Ծածկէ չինէն ըզծիւնն իսկ հաւն եւ ըզշանԹս ։

Ոչ տեսանեմ զիմ ղէմս. տըժգո՞յն եմ յաւէտ.
Կուսին ի ղէմս ոչ ակնարկեմ յուսաւէտ.
Սեւ են ատղունք , սեւ է լըճակ , սեւ՝ շուշան...
Ի՛նչ ծայն է ... — Սե՛ւ կաղկանձէ հաւն հանգոյն շան ։

Եւ ինձ Թըւի Թէ կամ առ եզն անդունդի՛ն ,
Եւ Թէ դըժխեմ հաւն հատոտէ զցուրտն իմ դին.
Ինձ , ա՛հ , Թուի Թէ՝ սեւ Թըռչնոյն հետ վիհին սպայք.
« Ի բա՛ց» գոչեալ. « մարմնոյդ՝ մեր ծոցն է հուսկ կայք ։»

Այլ է հըզօր , անագորոյն , անողոք ,
Սեւ մեծ Թըռչունն. ի զո՛ւր աղերսք կամ բողոք.
Իր Թեւոց տակ մահահամբոյր , սեաւ , անհո՛ւն ,
Կամ. տասն ամ է՝ հընչեց ժամն յամր իմ մահուն... ։—

Պայծառ գիշեր մ'էր... Մօտաի ժայռին վրայ ,
Տասն ամ յառաջ , յանլո՛ւր մարտի , վա՛հ , կուռ՛յ ։

Ցիս էր ոսոխս. նա կոչուէր Նիւթ, այլ խօսէր.
Ազատակէր. «Ունա՞յն են կեանք, փառք եւ սէր։»

Դեռահասակ ու սիրավառ, յուսալիր,
Ոգորեցայ Ընդնամուոյն դէմ. «Օ՛ն, ելիր,
Հոգիդ իմ. դուն հալածէ՛, յաղթանակէ՛.»
Զայնեցի. Զո՛ւր. Իմացայ Թէ դատարկ է...։

Եւ Նիւթն յայնժամ զարեւս եւ զալս ես ընդ ես
Ցոյց ինծ տըւեալ, աղաղակե՛ց. «Ե՛ս եմ պես.
Տիեզերաց ես յաւիտեան իշխեմ միայն.»
Եւ ի խորոց ալեաց լըւայ քաղցրի՛կ ծայն...։

Նիւթ, Նիրվանա, կորուսին զիս այն գիշեր.
Նընջէ՛ր Աստուած, եւ էր հոգեակս ալ մաշե՛ր.
Լուսնին վրայ սեւ տեսայ բիծ փոքր, անսովո՛ր,
Ո՛ր մեծացաւ, ինծ մօտեցաւ, ահաւո՛ր։

Մեռած էի՛. Դիշակեր անգղն էր այն բիծ,
Ո՛ր երկնցած այն դիակէն՝ լուսնէն՝ ինծ
Եկաւ, զըգուեալ ու հոտոտեալ ու լիզեալ
Ըզծոցն իմ մերկ, ուր կա՛յր Ցիսուս խաչելեալ...։ —

Եղերական այն սեաւ հաւուն Թեւոց տակ
Շըրջիմ յերկրի. նա՛ պահապանն իմ հրեշտակ.
Մ՛չ եւս կուրծքիս վրայ խաչ, կուրծքիս ալ եսեւ
Ձի՛ր սուրբ հաւատք. ես դիակ մ՛եմ մըշտապես։

Լուսնին նըման, — հոգի՛մ, հիւծի՛մ Թէ մեծնա՛մ, —
Միշտ դիակ մ՛եմ. ընդ սեա՛ւ Թեւօքն յար գընամ.
Անգեղ միս տամ, Թէեւ մանկանց ալ դասեր.
Եւ սառուի՛մ միշտ, յորժամ լըսեմ ըզծայն «Սէ՛ր»։

Ձիս սեւ Թըռչունն այն գիշատէ կենդանւոյն։
Փըրկեցէ՛ք զիս. չե՛մ դիմանար այս ցաւոյն։
Ա՛հ, չեմ մեռեալ լիովին, զի... սիրե՛մ դեռ.
Ձեմ ես դիակ. ո՛չ. զի... կոչեն ընաւք զիս Նե՛ռ։

Ա՛հ, սեւ Թըռչուն. տասնեակ ամ է. ալ չէ՞ բաւ.
Մարմինս, աւա՛ղ, լափուելով յար՝ չը հատա՞ւ։
Ա՛հ, սեւ Թըռչուն. ա՛հ, սեւ երկին, սե՛ւ երկիր,
Ալ բա՛ւ է. ժամ է որ լինիմ ափ մը կի՛ր...։

ՉԱՏԻԿ

Գ.

Ա.յդ լուսակցութեան խմիջոցին էր որ՝ Տիար Չաքարեան տուն կը վերադառնար իր սովորական ճանապարհեն : Արեւը ի մուտս կը խոնարհէր : Մայրն , որ զաղտ ակնարկներ ստեպ պատուհանեն դուրս կ'արձակէր՝ յանցս որդւոյն սպասելով անհամբեր , ելեքտրաշարժ մատամբք զարկաւ ապակւոյն՝ երբ հեռուստ տեսաւ Չատիկն : Արուեստագետ երիտասարդն ներկայ պիտի գտնուէր տեսարանի մը , որ չը նորոգուիր յաճախ երկնակամարին ներքեւ.—Երեքտասանամեայ կոյս մը , իտի ու քուխ գեղագազուր երկայն մազերն ուսին վրայ ձգուած՝ իբր ուռենւոյ մ'արտասուաթոր ոստեր , վարդագեղ այտից վրայ փայլփլուն կայլակք արտասուաց ծլածանաբեր , իր սեւ ու մեծ կարկեհան աչքերն—յորոց յուզումն ի գուր անկորուստ անբացատրելի ժմիտ մը վանել ջանացած էր—յառեալ առ ստուերամած խաչելուրեան պատկերն՝ որ քահանային անդրանիկ աղջկան գարնանաբոյր սրբահին մէջ կրօնական անճառ դողդոջում մը վեռ ի վեռ կը յածեցնէր. Այսպէս էր Նուարդ :

Ա.յլ այս լոին ու նորայուր եղերախադին կը պակասէր անտարակոյս ոմն ո.ք. այս տեսարանին , որպէս զի գեղեցկութեան ու բանաստեղծուրեան յրումն ըլլար , բան մը կը քերանար . Ի՞նչ արդեօք. Գիշե՞րն՝ հանդերձ իր լուսնակով յըրացեալ. եւ կամ սոխա՞կ մը՝ քնաւերգակն հոգեգմայլ. կամ թէ հրեշտակ մը , որ իր լուսատիւռ թեւերովն ոսկեպարոյր շրջանա՛կ մը գծէր եւ աստուածային իմն հանդիսացներ այդ գերագանցօրէն սիրալի պատկերն : Ա.յո , հրեշտակ մը պէտք էր . հրեշտակ մը մարդու կերպարանօք , պատանւոյ կերպարանօք. իր ուսոց վրայ գոյգ մը լայն թեւոց տեղ՝ իր լանջաց ետեւ անգոյգ սիրտ մը, ու հոն գգացմանց ովկեան մը կրող հակ մը պէտք էր. Ա.յդ հրեշտակն հասաւ. այդ հասկրն ի յայտ եկաւ.—Չատիկն...:

Նուարդ իր համբուրելի փոքրիկ ու փափկիկ ձեռքերով ծածկեց ամօթլեած իր դէմքն արտասուաթուրմ , յորժամ տեսաւ հրեշտակն , յորժամ տեսաւ Սէրն գգեցած մարդու կերպարան :

Զատիկ վայրկեա՛ն մը տեսած էր Նուարդն, երբ կուսեկին ձիւնաթոյր ու վարդամատն ձեռքերն իր բոց աջաց վրայ ջրեին ձեւացուցած տակաւին վարդագոյն ամպեր. տեսած եւ... խռովա՛ծ էր Զատիկ։ Իսկ քահանային կրտսեր աղջկան այնպես իմն թուած էր, երբ Տիկին Զաքարեանին որդին յուշիկ ներս մտած էր սրահէն, թէ խաչելութեան պատկերին վրայէն «Յիսուս որդին» վերակենդանացուով վար իջած էր, հօր տարի նուագ ունենալով Զարչարանաց տարիքէն, աւելի ուժգոյն քան բոցագոյն, աւելի խոհուն քան գուարթուն, լուսափայլ այլ եւ յամրաքայլ, եւ իր ուսին վրայ խաչի նմա՛ն բան մը կրելով յաւէտ։

ՄԱՀ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԻՆ

Դ.

*Ա.յդ փառքն ալ պիտի դլսեհանք Համբարձում Իփէկճեանին...։ Ապաքէն, եթէ տասնեւիններորդ դարուն երկրորդ կիսուն՝ Ռուսահայոց տարաբախտ մանկավարժն նախ Թրքահայոց մէջ արտասանեց Մանկավարժութիւն անունն, իններեւտասներորդ դարուն առաջին կիսուն՝ արտաքոյ կարգի Թրքահայ հրապարակագիր մը նոյնքան տարաբախտ — զոլմէ քանիցս խօսած եմ Մահիս օրաթերթին մէջ — հրատարակած է մանկավարժական նշանաւոր գործ մը, տիեզերականն Ամերսաէլի հետաքրքրական անունն առնելով բնաբան. «Մարդկային ազգը կատարելու արուեստին վրայ մտածողներուն ամէնն ալ խելամտեցան, որ ինքնակատարելութեանց բազմը՝ մանկանց դաստիարակութենէն կախուած է։» Ոմանք ի նոցանէ, որք տեսած են Նիկոզոսոս Մ. Զօրայեանի Նահապիր ազգային դաստիարակութեան դիտա-

ւոր թերութիւնները մակագրուած ձառն՝ ուսմ՛ակինարկեմ, բացագանչէն գուցէ. «Ա՜յն ալ գո՞րծ է. տեսարան մ՛է. ճառ մ՛է։» Ա՜յ, ճառ մ՛է. եւ մտանորոգ այն արտակարգ հեղինակին ամաչած չէ դնել իր հրատարակութեան վրայ ճառ անունն, որպէս Տէգառդ վարանած չէր Շաւիղի ձՍՌ անուամբ մկրտել հարիւր էջերէ բազկացեալ այն փոքր հատորն (*), որ պիտի յեղափոխէր մեսաւոր աշխարհն։

Նիկողոս Զօրայեանի մանկավարժական երկին անծանօթ անձանց չօշափել տալու համար նոյն երկասիրութեան բոլոր կարեւորութիւնն, անտարակոյս կը բաւէ յայտնել թէ, Քրիստոսի թուին 1849ին առ մեզ արտայայտուած մանկավարժական գաղափարք մեծաւ մասամբ ասկաւին ի մէնջ ընդունուած կամ ի գործ դրուած չէն 1884ին. այսինքն երեսուն եւ հինգ երկար տարիներու մէջ, իննեւտասաներորդ դարու մէն մի տարին մէն մի դարու համապատասխան ըլլալով հանդերձ։ Նիկողոս Զօրայեանին է մեծ յանցանքն. արդեօք անխմանալի լեզուով ու ծո՛յլ ոճով է գրուած նկարագիր ազգային դաստիարակութեան մասնեղին· արդեօք 83 երեսէ բազկացեալ հատորիկի մը մէջ ամեն բան ամփոփել ուզելով, աչքո՞նէ կրցած է պայծառապէս բացատրել մանկավարժութենէն յառաջ այն մանկավարժն Հայոց։ Երբեք. եւ մանաւանդ դուն ուրեք կը պատահի՛ թէ դիրք մ՛այնքան հած

(*) «Հարիւր էջերով փոքրիկ հատոր մը. քահանեբամեայ պաշտօնակալի մը խղճին քննութիւնն, ընդ վրանաւ խոկացեալ եւ խորին առանձնութեան մ՛անգթող ժամուց մէջ աւարտեալ, կու գար փոխել ժողովրդոց ու ծագատոհաց ճակատագիրն։» ԷՄԷ ՄԱՌԴԵՆ, *Մարց դաստիարակութիւն։*

ըլլայ, միանգամայն եւ այնքան դիւրահասկանալի. դուն ուրեք ազգային մատենագրութեան մէջ — հին եւ նոր — այնքան թափանցիկ եւ ազդեցիկ ոճի մարդ կը հանդիպի. Յայտ յանդիման կ'երեւի թէ 49ի Հայ մանկավարժն ոչին իսկ թափանցած է մանկավարժութեան. թէ Նկարագիր ազգային դաստիարակութեան գործոյն հեղինակն ազգային դաստիարակութեան վրայ կը ճառէ խնդրոյն սահմանափակութեամբ. թէ կը խօսի գիտակցութեամբ ի վերայ բազմադիմի թերութեանցն ազգային դաստիարակութեան. թէ՝ հուսկ ապա՝ Նիկողոս Զօրայեան մեծ մատենագրի մը կազմին ունի, զի վերցնելու տեարն՝ եթէ վերածուի մատենագրական լեզուի՝ հրաշակերտ մ'էջ ճչմարիտ:

Ուրեմն ինչ պատճառաւ Զօրայեանի գրուածն ամբողջապէս ի գործ չը թարգմանուեցաւ այնքան տարիներէ հետէ. — Զի, եթէ՝ մէկ կողմէն՝ Հայ ընկերութեան մէջ մանկավարժական գաղափարաց ներածման յաւէտ կամ նուազ նպաստաւոր պարագայք կը ներկայանային, միւս կողմանէ կային պարագայք ալ՝ որք կ'արգելուին այդ գաղափարաց անխափան անցումն ի գործնական աշխարհն: Այսպէս, երբ, Ֆռանգօ-Գերմանական պատերազմէն յետոյ, Թասլըէի ու Մօնդէյնի ու Ֆէնըլօնի ու Ռօլէնի ու Ռուսօի ծնունդ տուող ազգն իր ուշն որոշապէս խմաստասիրութեան այն համեստ դասեր — Մանկավարժութեան — վրայ դարձուց, ուր ուրեմն տեսաւ թէ, Գերմանացի մեծահռչակ մանկավարժից կողմէն իբրեւ նոր հռչակուած բազում սկզբունք՝ յայտնուած էին յաճախ առանց յատկանութեան հին Ֆռանսացի մատենագրաց կող-

մանկ. սակայն այդ սկզբանց դարձադրման, այդ սերմանց արդասաւորման նպաստաւոր պարագայք հանապազ ներկայացած չէին. Պատերազմին օգուտներուն վրայ ճառած եմ արդէն՝ ըստ Ընկերաբանութեան հեղինակաց. արդ, Ցառանգօ-Գերմանական մարտին մեծ օգուտն եղաւ նուաճեալ (կամ պարտեալ) աղգին մէջ մանկավարժական ծանօթութիւններն աւանօրէն սերմանել, եւ կամ նպաստել արդէն իսկ սերմանուած ծանօթութեանց արդասաւորման: Ա.ւ Հայս ալ, Նիկողոս Զօրայեանէն յետոյ, Համբարձումի Խիչքճեանէն յետոյ, ծանօթ կամ անծանօթ ուրիշ մանկավարժներէ յետոյ, սակաւին անմանկավարժական պայմանաց մէջ եթէ կը գտնուին ընդհանրապէս մեր կրթական հաստատութիւնք ամեն առաւճանի, պատճառն այն է — որպէս ըսի վերեւ — թէ Հայ Ընկերութեան բոլոր ինքնաբոյս կամ եկամոյծ գաղափարաց նման՝ մանկավարժական գաղափարք ալ՝ ի դործադրութեան՝ արդելանաց, աւազ, կը հանդիպին ազգի ազգի: Սակայն, քանի որ կը դաւանինք թէ բարեշրջութեան ընթացքի մէջ է Հայ ընկերութիւնն, անտարակոյս պիտ' ընդունինք թէ՝ Հայ կրթութիւնն՝ այն թուսականէն ի վեր յորում լոյս տեսաւ Ազգային դաստիարակութեան նիստագիրն՝ աւելի լաւ վիճակի մ'է վերածուած այն վայրերուն մէջ, ուր նպաստաւոր պայմանք յաւէտ կամ նուազ հնարաւոր կ'ընեն բարեշրջութեան կրկին սատարաց ներդործութիւնն:

Այդ վայրերուն մէջ, — բարեշրջութեան յարմար միջավայրերու մէջ, — երեւցաւ Համբարձումի Խիչքճեան. եւ իր մանկավարժական հմտութիւնն՝

որպէս իր խնամատարը ոգին՝ ոչ միայն օգտաւէտ եղան այն մասնաւոր շրջանակաց յորս յաջորդաբար պաշտօնավարեց ողբացեալ մանկավարժն, այլ եւ ձախորդեցին ճառագայթեցին իր գիտութիւնն եւ իր ոգին՝ մօտակայ միջավայրերու վրայ, կրթական որպէս եւ այլ հասոտատութեանց վրայ, մատաղ մանկութեան որպէս եռանդուն երիտասարդութեան որպէս ժանեւոր ժողովրդեան վրայ, եկեղեցականին եւ աշխարհականին վրայ, արանց եւ կանանց վրայ, կրնանք ըսել եւ ընդհանուր Հայութեան վրայ: Թերեւս ընդարձակագոյն եւ արդիւնաւորագոյն ըլլար վաղորդայն վարժապետին ազդեցութիւնն, եթէ՝ բարեխառնութեամբ՝ արմատական չըլլար այն աւատեալ անձն:

Համբարձում Իփէքճեան, անխոփելով խօսքս, ո՛չ ինք հնարեց ո՛չ ինք քարոզեց նախ Թրքահայոց մէջ մանկավարժական ճշմարտութիւնները. Հայ ընկերութիւնն իր բարեշրջութեան յաճախընդհատ ընթացքին մէջ ներքին եւ արտաքին ներգործութեամբ՝ յայտնեց մանկավարժական գաղափարներ այս մասնաւորին գրչով կամ այն մանկավարժին բերնով, կատարեց կրթական բարենորոգումներ այս վարժապետին կամ այն հոգաբարձուին ձեռքով. Այդ հեղինակաց ի Թրքահայս ամենամեծն եղաւ Նիկողոս Զօրայեան. այդ մանկավարժից ամենամեծն եղաւ Համբարձում Իփէքճեան, որ Թրքահայոց մէջ ապրեցաւ ու մեռաւ. կամ կնքելով յօդուածս այն բառով որով սկսայ զայն — Ապրեցաւ ու մեռաւ, կամ մանաւանդ ԱՆՄԱՀԱՅԻՍ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԻՓԷՔՃԵԱՆ:

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ե.

« *Ատամ Սմիթի հնորհիւ յայժ օգտաւէտ դրական գիտութիւն մ'էր եղած քաղաքական անտեսութիւնն. այլ Ժան-Պադիսդ Սէյի պահանջած էր դասական դիւրամատոյց գիտութիւն մը կացուցանել զայն, որպէսզի Տնտեսագիտութեան սահմանն:*

Այս Ֆռանսացի անտեսագէտն, որ 1767ին ի Լիոն ծնած եւ ի Բարիզ է մեռած 1825ին, հրատարակեց 1803ին քաղաքական տնտեսութեան առաջին դասագիրքն (Traité d'Economie politique), *որ երկրորդ տպագրութիւնն արգիլուեցաւ կայսրութեան ժամանակ, ըստ որում հեղինակն ատելութիւն կը յայտնէր ընդդէմ Նաբօլէօն կայսեր բռնապետութեան: Ամեն լեզուաւ թարգմանուեցաւ այս գիրքն եւ իրրեւ դասագիրք ընդունուեցաւ:*

Ժան-Պադիսդ Սէյ ոչ միայն սահման դնեց քաղաքական անտեսութեան, զոր ուսեւտասներորդ դարու անտեսագէտք չփոխած էին քաղաքականութեան հետ եւ Գերմանացիք Վարչութեան հետ, այլ եւ նորոգեց անտեսական բառագիտութիւնն (Nomenclature), *եւ կատարելագործեց տնտեսական տեսութիւնները: Ըստ Ժ.-Պ. Սէյի, քաղաքական անտեսութիւնն այն գիտութիւնն է՝ որ կը ճառէ հարստութեանց Արտադրութեան, Բաշխման եւ Սպառման վրայ: Հարստութիւնք կ'ար-*

տադրուին երեք մեծ հիւղերու միջոցաւ, որք կը բովանդակեն մարդկային աշխատութիւնն. սոքա են Հողագործութիւն, Ճարտարագործութիւն, Վաճառականութիւն։ Դրամագլուխք եւ Հոդք արտադրութեան գլխաւոր գործիքն են. առաջինք (դրամագլուխք) կը ստացուին խնայութեամբ ու կուտակմամբ. տեխականութիւնն ալ կ'երաշխաւորէ միւսներն (հողերն). Աշխատութիւնն խնայական մարդոյն՝ միանալով բնութեան ու մեքենայից աշխատութեան՝ կը կարգաւորէ եւ կ'արդիւնաւորէ բոլոր այն միջոցներն, որոնցմէ կը յառաջանայ հասոյն ընկերութեան հատարակ ստացուածքն եղող հարստութիւնք։

Ժ.-Պ. Սէյ որոշապէս հաստատեց հարստութեան արտադրութեան ու բաշխման միջեւ եղած կարեւոր տարբերութիւնն, եւ իւր հանդէս դըպրոցին առեւտրական հարստարութեան կարեւորութիւնն՝ որ անտես եղած էր Դիւտիօէն իւվեր։ Լրացուց աշխատութեան բաժանման վրայ Ատամ Սմիթի տեսութիւնն՝ երեւան հանելով նորա պեղծուածները, եւ բարձրացուց տնտեսական հարցաստութեան յարգն։

Սակայն ժան Պատիստ Սէյին ամենէն կարեւոր գիւտն եւ իր փառաց մեծագոյն սիւեղանն եղաւ Շահաստանաց օրհնիմն (Loi des débouchés)։ Ընական տնտեսականք տակաւին յայտնած էին թէ՝ ճարտարարուեստէ մէջ մշտնջենաւոր առերեսումն հակառակութեաց անհատական շահերն իրարմէ հարճաճայն են եւ կը ձգտին միեւնոյն նպատակին. այլ Ժ.-Պ. Սէյ առաջին անգամ ամենայստակ կերպիւ տեսաւ այս ամենակարեւոր եւ ամենաբեղուն ճըշ-

մարտուիքն, եւ առաւ առաջին անգամ անոր ապացոյցն. — Ազգերն արդեամբք արդիւնք կը դնեն իրարմէ. եւ դնուին արդիւնք՝ վաճառումն ալ միասին կ'արդիւնեն. հետեւաբար չհերն իրապէս իրարու համաձայն են, եւ ազգերն համերաշխ են բարօրութեան մէջ. երբ հունձքն երկրի մը մէջ առատ է, միւս երկրին մէջ կը ծագկին ձեռարուեստք. երբ աշխատհիս մէկ մասին մէջ սով կը տիրէ, կը տուայտի միւս մասին ալ առեւտուրն: Շօշափելի փաստերով ցոյց կուտայ Սէյ պատերազմէն յառաջ եկած վնասներն՝ յաղթողին սրքան յաղթեալին համար (1): Եւ կրնայ ըսուիլ թէ անտեսագիտական գաղափարք, մանաւանդ ա.-Պ. Սէյի դրուածք, նպաստեցին ի մեզմացումն ազգային առելութեանց՝ որք պատճառ կ'ըլլային սրածութեանց: Ս. յայտնի պատերազմաց բարձումն՝ որ իրրեւ եղբերութեամբ կը համարուէր՝ իրրեւ դրական ու հանրաչահ ճըշմարտութիւն մը կը սկսի համարուիլ ի չնորհս տրնտեսագիտական առողջ դաւանիարաց ծաւալման: կը սազմանէին ա.-Պ. Սէյի թէ Հարստագիտութեան (Chrématistique) անձուկ սահմաններուն վերածեց քաղաքական անտեսութիւնն. Ս. յլ կը տեսնուի թէ սոյն համեստ չրջանակին մէջ իսկ սրքան այդ գիտութիւնն օգտակար կրնայ լինել ընդհանուր քաղաքակրթութեան:

ա.-Պ. Սէյ՝ վերոյիշատակեալ գործէն պատ ուէնի

(1) Աւելորդ է ըսել Թէ, պատերազմին վնասներն առանց ժրխտելու, տնտեսագէտք ալ այսօր ընկերաբանից կը ծայնակցին՝ հաստատելու համար պատերազմին օգուտներն. (Տե՛ս Մօլինարի, Տնտեսագիտաց Ուրագիր):

Լիակատար ընթացք գործնական քաղաքական հետեւութեան վերահաստատ երկասիրութիւն մը, որ կը բաղխանայ Բարիզի Արհեստից Մայր վարժարանին մէջ մեծ անհետաքրքրութիւններէն։ 1830ի յեղափոխութենէն ետեւ ալ Ազգային վարժարանին մէջ քաղաքական անհետաքրքրութեան դասախօսութիւն մը հիմնեց. սակայն սուղ ժամանակէն վրայ հասաւ մահն, որ ի մէնջ կը խլէ հեղինակներն, այլ ոչ հեղինակութիւնները։»

ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԻՇԱԳԻՐՔ

ԿԵԴՐՈՆԱՑՈՒՄ ԵՒ ԱՊԱԿԵԴՐՈՆԱՑՈՒՄ

Շարժումին ընթերցողներէն ոմանք—կ'ըսէ ոէբա—ինձ կը հարցնեն թէ՝ կատուս ի՞նչ կը շարունակէր իր Յիշագիրքն. եւ ոէբա այդ հարակիր անձանց կը պատասխանէ թէ՝ իր կատուն բարձրագոյն խնդրոց լուծմանը կը զբաղի ժամանակէ մը հետէ։ Ճշմարիտ է. թէեւ ընթերցողաց ոմանց համար անկարեւոր համարուին այս խնդիրք, այլ սակայն դաքա յաւէտ երբեք կը դրաւեն միտքս, եւ սաւերիա հետ եաեէս կուգան սանեաց վրայ։ Ո՞յք են այդ խնդիրք.—Աւաջինն ապակեդրոնացման խնդիրն է, կամ կեդրոնացման. «Աւաղ այն է կեդրոնացուած քան ապակեդրոնացուած.» կը պընդեն ոմանք. «Հակառակն է ըստ պոյն.» կը դոչեն այլք՝ աչքերնին երկրագունդի մը չաւաւիղներուն վրայ յածեցնելով միայն, որպէս թէ կեդրոն մը չունենային այդ չաւաւիղք։—

կատուներն ապահեդրոնացական են· հեդրոնական հզօր իշխանութիւն մը չունին եւ չեն ուզեր ունենալ· եւ ես կը մտածեմ թէ մեծօդ ազգն այդ պատճառաւ մարդկային ազգէն այնքան աւորին է քաղաքակրթութեան մէջ· Մարդիկ ալ ոչ ապաքէն կատուներուն նման եղած են, ցորքան իմ միտանց անջատ ապրած են· այլ յորժամ հեդրոնական իշխանութեան մը շուրջ տակաւ հաւաքուած եւ հեդրոնին հրահանգային համեմատ ուղղած են իրենց ընթացքն, յայնժամ սկսած են յառաջանալ, աւելորդ է ըսել՝ միւս պայմանք ալ հաւասարապէս կատարուելու թէութեամբ:

Հետեւաբար, միթէ չէ՞նք կրնար ըսել ընծայաբար թէ Հայք ալ յայնժամ եւեթ պիտի սկսին ազգալի կերպիւ զարգանալ, յորժամ զօրացնեն իրենց վեհարանն ու Պատրիարքարանն: Եթէ Հայ անհատ մը՝ կատուի մը նման անկախ ապրիլ ուզէ Պատրիարքարանէն ու վեհարանէն, եթէ դժկամակի հաւատացանել ազգային տուրքն եւ կատարել ազգային պարտիքն, այն Հայն ի՞նչ տարբերութիւն ունի կատուէն, որ, նոյնպէս ազատ ապրելէ ու տուրք ու պարտք, տանկէք տանկք կը պտտի՝ մսի կտորի մը համ մտատակ կատուի մ'ի նման: Նեւթապէս ու բարոյապէս հզօր կեդրոնի մը գործն ի՞նչ պիտի ըլլայ·—ինչ որ է Արեգակնային դրութեան կեդրոնն եղող աստուածատիպ աստեղ գործն. այսինքն ապահեդրոնացնել, այսինքն յընդհանուրս ծաւալել կենդանութիւն ու լուսաւորութիւն. քանի որ բոլոր տիեզերք, գործարանաւոր որպէս անգործարանաւոր նիւթն, աստեղք որպէս կենդանիք ու կենդանեայ կատարելագոյնն

եղող մարդիկ հատատուած են կեդրոնացական դրութեամբ, քանի որ բոլոր զգացողութիւնք կեդրոնի մը կը հաղորդուին, քանի որ բոլոր մարմինք կեդրոններու կը ձգին, մարդկային ընկերութիւնն այս տիեզերական օրէնքէն միթէ կրնա՞ր զատուիլ՝ ապակեդրոնացականաց հաճոյք մը պատճառելու համար։

Դիտողութիւն ինձ անտարակոյս պիտ՝ ընեն թէ հակասութեան մէջ եմ. թէ, մէկ կողմէն բոլոր կեդրոնական աշխարհին համար կ'ընդունիմ կեդրոնացական դրութիւնն, եւ միւս կողմէն ապակեդրոնացական կը կը հաչակեմ կատարեալ։ — Հակասութիւն չէ այդ, այլ պակասութիւն. կան կենդանիք, կան մարդիկ, որք իրենց ցեղին կամ ազգին երեւակայական թերութիւններ կը վերադրեն եւ կամ կարի յոյժ կը չափազանցեն նորա թերութիւններն։ Ա. յոպէս Մանգուռևի մեծահամբաւ լսիւդրասեան ի մարդիկ. այսպէս Գրասէր Ա.ասմի կատաւն ալ ի կենդանիս։

ԿՐԹԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ Ի ՊԷՇԻԿԹԱՇ

Կատարեալ կատակով ըրած դիտողութիւնն իրաւացի դիտողութիւն մ'է, կամ իրաւացի կողմ մ'ունի, կարծեմ։ Երբ ակար է կեդրոնն, անհաւասար ու յաճախ կերպիւ կը զարգանան դաշտաք եւ թաղք։

Ամէնէրուն երեսի վրայ մնաց Պէչիկթաշի մաքրուհեան վարժարանն. որքան վարժարաններ կան որք ամէրուն երեսի վրայ կը մնան եւ պիտի մնան,

քանի որ Պատրիարքարանի ձեռքն հասնի Մայր-եկեղեցւոյ գուռն հասնելու կարօղութիւն ունի։ Լրագրայ մէջ որ մը կը կարդաս թէ այս ինչ վարժարանն անձեռնհաս Հոգաբարձութեան մը չնորհիւ ամ ըսա ամէ կը յետադիմէ կամ « կը յառաջադիմէ դէպ ի՛ր կեցած տեղն»։ Եթէ հզօր ըլլար կեդրոնն, այսպիսի՛ վիճակ պիտ՝ ունենայինն վարժարանք եւ այլ ազգային հաստատութիւնք. Թաղի մը մէջ կառուցուած կրթական կամ այլ բարեգործական մ՚անձանօթի կը մնայ տարիներով դրացի թաղին. ո՛չ ապաքէն հզօր ու ձեռնհաս վարչութիւն մը — վարչութիւն մը որ պատասխանատուութիւն՝ այլ եւ ելեւմուտք ունենար — բարիքն հաւասարապէս պիտի բաշխէր ու բարեգործութիւնն հաւասարապէս պիտի կատարէր ամէն տեղ, առ սչինչ անտարակոյս չը դրելով տեղական հանգամանքներն եւս։

Վերադառնալով ի Պէշիկթաշ, բաւական ժամանակ լքեալ մնալէ յետոյ՝ Մաքրուհեան երկսեռ վարժարանն նոր Հոգաբարձութեան չնորհիւ կը սկսի վերսին բարեկարգուիլ։ Հոգաբարձութեան Ա. ան. նոր ոգւով վառուած ու նոր գաղափարներով տաղտրուած համակրելի եւ արդիւնաւէտ անձ մը, Մեծ. Տ. Յակոբ Արշակ, ոգեւորելով թաղին երիտասարդութիւնն, իր փորձառութեան ազդակութիւնն նոցա նուիրելով եւ նոցա նպաստաւոր(1) եռանդեան աջակցութեան վստահելով, ձեռն ի գործ արկած է նախանձելի վիճակի մը վերածելու Մաքրուհեան վարժարանն եւ բիւր ջերմանքով յաւէտ օրհնել տալու համար չքնաղ հիմ-

(1) Եւ՝ բաղդ է մեզ յուսալ՝ մեծատաւո։

նարիուհեան՝ վաղամեռիկ Պալեան Մաքրուհեան՝ քաղցրիկ անուանն։

Նուիրական պարտք է մեզ՝ խրախոյս առ համայն գործիչս կարդալ ազգին։

ՊՕՂՈՍ ԷՖԷՆՏԻ ՊԱՌՆԱՍԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԵՒ ԹՈՒՐԴ ԹՈՒՐՔ ՕՐԱԹԵՐԹԻՉ

Հայ մամլոյն ու Հայ գրականութեան վրայ մասնաւոր երկիւղ մը ակնյ հոչակած եմ այն ծառայութիւնն, զոր Բ. Դրան Աբտաքին գործոց պաշտօնատան Լրագրական դիւանին առաջին անգամ Մեծապատիւ Պօղոս Էֆէնտի Պառնասեան մատոյց Հայ Լրագրութեան՝ իբրեւ Խմբագրապետ Սիւհանդիսին եւ իբրեւ գլխաւոր աշխատակից Մասիս օրաթերթին, որ ազգային, քաղաքական, գրական ու անտեսական յօդուածներն երկար տարիներ խմբագրեց այն ճաշակաւոր հայերէնով՝ որ Մասիսի վեզուն կը կոչուի։ Պառնասեան էֆէնտին իր մայրենի լեզուին չափ դիւրութեամբ վարելով Թուրք լեզուն ալ — ուրիշ օտար լեզուներէ զատ, — ոչ նուազ նպաստած է նաեւ Օսմանեան մամլոյն զարգացման՝ իբրեւ խմբագիր Թարիզ Համբաւաւոր օրաթերթին եւ իբրեւ Խմբագրապետ Օսմանկր թերթին։ Ահա Թարիզի Տնօրէնութիւնն ալ, որ ամենակարեւոր թերթին Խմբագրապետութեան կը կոչէ հասուկ ուրիշ մի իր վաղեմի համբաւ սրբոյն հմուտ վաստակակիցն, որ, այսպէս, եզական դիրք մ'արդարեւ կը ստանայ՝ դեռ երիտասարդ՝ Օսմանեան լրագրութեան ընդարձակ ասպարէզին մէջ։ Պարտք կը համարիմ յայտնել ամենաջերմ ուրախակցութիւնս առ նախկին պաշտօնակիցս ի Տպագրական դիւանին եւ յՕտաւճեանական խորհուրդին, եւ առ մեծանուն եղբայրակիցս այսօր ի խմբագրապետական ասպարիզին։

ՆՇԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Թէեւ Նիւվանային եմ ես նշանուած, այլ երիտասարդաց նշանախօսութիւնք յաւէտ կը հրճուեցընեն հոգիս: Գոհութիւն կը գամ մատնատուպակս, յորժամ երիտասարդ բժիշկք ի՛րաչեն կեանց ընկերուհի մ՚ընտրել եւ ընտանիք կազմել: Արժանաչատ Հիւանդապետ Կիւնեան քահանային անդրանիկ որդւոյն՝ Տ. Բժիշկ Կոպէրնիկի նշանախօսութիւնն ընդ համեստափայլ օրիորդ Թիրվա Փէշտիմալճեանի (քոյր Մեծապատիւ Տէր Բժիշկ Տիգրան Փէշտիմալճեանի) ծանուցուեցաւ արդէն: Այսօր պատիւ ունինք՝ ջերմագին ուրախակցութեամբ հանդերձ՝ հրատարակելու Քաղաքական ժողովոյ Դեր-Ազեանպետ Վսեմաշուք Բարեկէ Էֆէնտի Հալաճեանի քեռորդի՝ բժիշկ Նազաչեանի՝ նշանախօսութիւնն ընդ Շէֆտագիմաշուք Օրիորդ Եւգինէ Տատեանի, Թարգմանուհի Կայսերական Հարէմին, դուստր Ա.րատաքին գործոց Նախարարութեան մեծանուն խորհրդական Վսեմաշուք Յարութիւն Էֆէնտի Տատեանի:

Մեծապատիւ Տէր Բժիշկ Նազաչեան Էֆէնտի, մին յարքունի բժշկաց, եւ որ երրորդ կարգի պաշտօնատարութեան ատեաններ վարձատրուեցաւ Կայսերական կառավարութեան կողմէն, յոյժ երիտասարդ ըլլալով հանդերձ՝ յոյժ հարատար բժիշկ մ՚է. Գիտեմ անձնական փորձով իր բժշկական կարողութիւնն. որովհետեւ, ինք յաջողութեամբ դարմանեց զիս, երբ կսրծքի հիւանդութիւնս ի Պէյքթաշ նորոգուեցաւ երկու տարի յառաջ: Իսկ՝ յօրինակ այլոց Հայուհեաց՝ պատրաստ վկայել հրատարակաւ Ազնուաշուք Օրիորդ Եւգինէ Տատեանի վսեմակատարութեան ու գիտատարութեան. բազմերախտ ազգային գատախարակի մ՚անուք ծերունի քոյրն չինէ ինդրած է քանիցս չնորհակալական գիր գրել առ այն ազնուատոհմ կուսանն, որ՝ առանց իր ճահն խնամալուս՝ կարօտեալ կնոջ ոգեպահիկն յառաջս կը հայթայթէր իրրեւ հրեշտակ գիտութեան: